
«Круглий стіл» до 20-ї річниці Конституції України «Історія українського конституціоналізму»

15 червня 2016 р. відбувся «круглий стіл», організований кафедрою конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Захід був присвячений обговоренню питань, пов'язаних із розробкою і прийняттям Конституції України 1996 р. та її подальшим реформуванням.

Засідання «круглого столу» відкрив академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **А. П. Гетьман**, який зазначив, що ухвалення Конституції України 20 років тому, без перебільшення, заклало фундамент для розвитку усїєї правової системи на десятки років. Визнання принципу верховенства права, прямої дії норм Конституції, гарантування місцевого самоврядування, інших важливих принципів світового конституціоналізму, заснування Конституційного Суду України, інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо – усе це відбулося завдяки появі Конституції України. Водночас Конституція – це живий документ. Її цінності і принципи втілюються в життя передусім завдяки здійсненню правосуддя – діяльності судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду України. Та й сам текст Конституції зазнав змін.

У цьому контексті варто згадати всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р., конституційну реформу 2004 р., рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., відновлення конституційних змін українським парламентом у 2014 р. Проведення «круглого столу» є важливим для розуміння досягнень та врахування помилок, які потрібно виправити і яких варто уникати в майбутньому. Тематика «круглого столу», за словами академіка, дозволяє розглянути Конституцію України під різними кутами, з різних точок зору, що є, безперечно, дуже цінним для юридичної науки.

З доповіддю «Конституція Пилипа Орлика як віддзеркалення політико-ментальних основ українського народу» виступив доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. О. Поліщук**, який відзначив, що з ім'ям Пилипа Орлика пов'язане виникнення найяскравішої пам'ятки козацької політичної думки, документа, зміст і значення якого виходять за межі української національної історії та набувають не тільки загальноєвропейського, а й світового звучання. Йдеться про славнозвісні «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького». Переважна більшість сучасного

наукового істеблїшменту сходиться в думці, що у квітні 1710 р. на козацькій раді у м. Бендери було прийнято першу у світі демократичну конституцію, оскільки у ній було сформульовано принципи побудови української суверенної держави; вельми чітко проступає ідея розподілу влади на законодавчу, яка належить Раді у складі полковників зі своєю старшиною, сотників, «генеральних радників від усіх полків» та послів від Низового Війська Запорозького; виконавчу, яку очолює гетьман, та судову, найвищою інстанцією якої є Генеральний суд. Конституція Пилипа Орлика має велике значення як документ, що віддзеркалює доволі високий рівень політичної культури українського козацтва, який у плані демократизму, розвитку правових настанов, соціальних пріоритетів державного функціонування, республіканських принципів побудови політичної системи не тільки не поступається, а в деяких аспектах і випереджає ліберально-демократичну традицію Західної Європи.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Л. І. Летнянчин** у доповіді «Конституційна реформа 2.0: проблеми та очікування» зупинився на достоїнствах і проблемних моментах конституційної судової реформи від 2 червня 2016 р. – другої повномасштабної конституційної реформи в Україні. Вона, за слушним твердженням суб'єкта конституційної законодавчої ініціативи Президента України, є «однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд

є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права». На досягнення цього у довгостроковій перспективі, на думку виступаючого, спрямовані такі конституційні новації, які є беззаперечними надбаннями реформи: деполітизація порядку формування суддівського корпусу та органу, відповідального за цей процес, підвищення вікових та професійних цenzів до кандидатів на посаду судді, запровадження конкурсного принципу призначення судді на посаду, обмеження імунітету суддів до функціонального, забезпечення гарантій щодо фінансування, а також захисту професійних інтересів суддів, істотна зміна юридичного статусу органів прокуратури в Україні, який приведено до міжнародних та європейських стандартів, і, насамкінець, запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги.

Конституційний Суд України абсолютно слушно позбувся повноваження щодо офіційного тлумачення законів України, однак він позбувся і титулу «єдиний орган конституційної юрисдикції», що є не до кінця зрозумілим. При тому, що коло конституційних повноважень останнього розширилося. Так само запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги, замість конституційного звернення, лише на перший погляд видається виключно позитивним. Адже встановлені Конституцією України «фільтри», умови її подання здатні перетворити демократичний потенціал цього інституту на недосяжну мрію.

У своїй доповіді «Відображення природних прав і свобод людини в Конституції України» кандидат юридичних наук, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Т. М. Слінько** зазначила, що в Україні ідея природних (невідчужуваних) прав людини знаходить своє відображення в Конституції України. Чинна Конституція не застосовує термін «природні» стосовно прав і свобод. Разом з тим Конституція (ст. 3) проголошує людину найвищою соціальною цінністю і встановлює, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст. 21). Ця конституційна норма відповідає ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р., автором якої був відомий французький вчений Рене Кассен, яка проголошує, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і в своїх правах».

Підтвердженням визнання ідеї природних (невідчужуваних) прав і свобод людини і громадянина в Україні є також порядок розміщення прав і свобод в Конституції. У перших статтях розд. II Конституції України закріплюються «природні права» людини і громадянина (статті 21–35). Особливість цих прав полягає в тому, що вони: надані людині від природи; мають природний і невідчужуваний характер; виступають як найвища соціальна цінність; є безпосередньо діючим правом; знаходяться під захистом держави; відповідають міжнародним стандартам.

Природні і невід’ємні права людини і громадянина існують об’єктивно і незалежно від того, чи закріплені вони

в законодавстві, чи ні, але їх реалізація і захист у повному обсязі забезпечуються в тому випадку, якщо вони закріплені в Конституції держави.

Із доповіддю «Конституційна реформа місцевого самоврядування» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **С. В. Болдирєв**, який вказав, що Президентом України було подано до парламенту проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), метою якого є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Передбачається на рівні областей та районів, у Києві та Севастополі виконавчу владу передати префектам, які будуть призначатися на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Проектом пропонується змінити систему адміністративно-територіального устрою України, який буде складатися з громад, районів та регіонів. Громада виступає первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою. Особливої уваги заслуговує положення про акти місцевого самоврядування, дію яких може зупинити префект з одночасним зверненням до суду у разі їх невідповідності Конституції чи законам України. Дію актів го-

лови громади, ради громади, районної, обласної ради у разі їх невідповідності Конституції і створенні загроз порушенню державного суверенітету, територіальній цілісності чи загрозу національній безпеці може зупиняти Президент України з одночасним зверненням до Конституційного Суду.

Із науковою доповіддю «Зміни в Конституції України у перші роки незалежності (1991–1995 рр.)» виступив завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **В. Д. Гончаренко**. Доповідач зазначив, що після прийняття Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України постало питання приведення чинної на той час Конституції УРСР 1978 р. до нового статусу країни. Тому в перші роки незалежності України Верховна Рада України 18 разів приймала закони про внесення змін і доповнень до Конституції України. Дослідження змісту цих змін і доповнень дає підстави систематизувати їх за основними напрямками. По-перше, зміни і доповнення стосувались реформування центральних державних органів України, а саме: Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Прокуратури України, деяких інших центральних державних інституцій. По-друге, зміни і доповнення до Конституції України стосувались системи судів України. По-третє, доповнення стосувались делегування Верховною Радою України Кабінету Міністрів України на визначений термін

повноваження видавати декрети в сфері законодавчого регулювання з окремих питань державного будівництва. Крім того, Верховна Рада своїми законами виключала з тексту Основного Закону республіки терміни радянського минулого. Так, Законом України від 19 червня 1992 р. із низки статей Конституції виключалися слова «соціалістичною», «відповідно до цілей комуністичного будівництва», «радянської», «Радянської багатонаціональної держави», «Союз РСР». Законом України від 21 вересня 1994 р. у тексті Конституції слова «Автономна Радянська Соціалістична Республіка» замінялися словами «Автономна Республіка Крим». До Конституції України вносилися й інші зміни і доповнення, якими компенсувалась відсутність у країні нової Конституції вже незалежної держави.

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, виступила з доповіддю «Конституційно-політичний процес в Україні та впливи політичної міфологізації», в якій зазначила, що сучасні транзитивні суспільства, до яких належить і Україна, пов'язані з украї суперечливими процесами розбудови «гібридних» режимів, одним з яких є ідеократичний режим, властивий традиційним суспільствам, де відсутня автономна політична особистість, слабка диференціація політичних «ролей»; соціум консолідується на основі загальнонаціональних ідей – суверенітету. Україна з початку 90-х років йде цим шляхом, але зі спробами поєднати з технократичним політичним процесом. За цих умов державній владі,

панівній системі цінностей протистоять стихійні прояви різних інтересів і потреб. Як наслідок, утворюється підґрунтя для численних політичних маніпуляцій, у тому числі для політичної міфологізації, яка являє собою поширену технологію глобального маніпулювання соціумом, що ґрунтується на впровадженні у масову чи індивідуальну свідомість «політичних міфів» як ілюзорних уявлень, або ідей-симулякрів щодо певних цінностей, іміджевих рис політиків, котрі радять сприймати на віру, без раціонально-критичного осмислення.

Сюжетна різноманітність і характер «міфів» залежать від політичних цілей, які переслідують міфотворці, – соціальну консолідацію, дестабілізацію та ін. Частіше використовуються дві сюжетні лінії: 1) ідеальна, безпроблемна картина минулого або майбутнього життя суспільства (міфи-ідилії); 2) пророкує фатальну безодню, страхітливую реальність чи можливу катастрофу, до якої йде держава (міфи-жахи). Останнім часом міфи активно політизуються, особливо через напруження політичного життя.

Із доповіддю «Конституція Пилипа Орлика» 1710 р. виступив доктор наук, професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України **В. М. Єрмолаєв**, який зазначив, що прийняття Конституції України 1996 р. стимулювало науковий інтерес до історії вітчизняного конституційного законодавства. Принципово важливо передусім звернути увагу на демократичний характер процедури розгляду й прийняття «Пактів і консти-

туцій»: спочатку на «публічній раді», під головуванням кошового отамана К. Гордієнка козаками було обрано «одностайно, разом із старшинами та урядниками, що були послані від Війська Запорозького відповідно до «давнього звичаю і за стародавніми законами» гетьманом П. Орликом, а потім уклали угоду з ним, виклавши її умови в «Пактах і конституціях». Отже, цей конституційний акт було здійснено на загальній козацькій Генеральній раді, легітимність якої посилювалась представництвом січових старшин. Основні положення Конституції П. Орлика відображають переосмислення державницького досвіду, демократичні прагнення, закріплюють ідеї, які дають усі підстави вважати її за вираз ідеї народовладдя. Вона базувалася на представництві двох рівнів Генеральної та Старшинської рад, тобто закладалась модель демократичної парламентсько-гетьманської республіки з двопалатним парламентом. М. П. Василенко висловлював упевненість: «Пакти і Конституції П. Орлика були добре відомі в колі генеральної старшини Гетьманщини у XVIII ст.». Але реалії політичного життя в Україні і навколо неї виявились набагато складнішими, і положення Конституції залишилися лише на папері. Проте ця обставина не може перекреслити історичну значущість цього акта з точки зору конституційної традиції, розвитку конституційної думки в Україні.

У доповіді «Конституція як інструмент легітимації державної влади» кандидат філософських наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Л. К. Байрачна вказала на те, що в історії становлення сучасної держави одним із визначних моментів є вироблення і прийняття її Конституції. Конституція поряд з іншими функціями виконує функцію легітимації державної влади, яку можна простежити на трьох рівнях. Створення конституційних органів влади і закріплення їх повноважень є *установчою легітимацією*. Конституція може встановлювати створення принципово нових органів державної влади або знову легітимізувати раніше існуючі органи з оновленим статусом чи зміненим (розширеним, звуженим) обсягом повноважень. Другий рівень легітимації державної влади – це *процедурна легітимація*, яка виявляє себе під час різноманітних способів формування органів державної влади, передбачених конституцією. Процедурна легітимація може бути заснована на виборах, призначенні та конкурсі. В європейській практиці функціонування правових демократичних держав процедурна легітимація не обмежується лише формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування, а й застосовується під час обговорення та прийняття важливих нормативних актів, у тому числі й конституції. Третій рівень легітимації влади найбільш складний і вимагає чітких орієнтирів для розуміння і реалізації. Це *функціональна легітимація* державної влади, яка передбачає певні вимоги до змісту діяльності органів влади та вищих посадових осіб держави.

Таким чином, на думку доповідача, Конституція України як інструмент легітимації державної влади є наслідком еволюції політичної системи, здійснює

вплив на всі сторони життєдіяльності українського суспільства і визначає розвиток країни на багато років уперед.

Із доповіддю «Конституційна реформа 2004 року: здобутки та недоліки» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. І. Дахова**, яка зазначила, що пошуки ефективної моделі здійснення державної влади в Україні тривають вже понад двадцять років. Підтвердженням цього є запроваджена у 2004 р. конституційна реформа, одним з етапів якої було внесення змін до Конституції України, що перетворили державу із президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Ключовими моментами вказаних змін можна вважати перетворення Верховної Ради та Кабінету Міністрів України на провідних гравців на політичній арені, суттєве обмеження впливу Президента України на виконавчу гілку влади, збільшення ролі у політичному житті держави політичних партій, і відповідно, зміна типу виборчої системи як на виборах до парламенту, так і до органів місцевого самоврядування. Слід зазначити, що конституційна реформа 2004 р., яка була високо оцінена міжнародним співтовариством як потужний імпульс для трансформації української політичної системи, не повною мірою виправдала покладені на неї сподівання, оскільки в самому конституційному тексті закладено механізм, що сприяє виникненню на практиці конфліктних ситуацій. Так, починаючи з формування органів державної влади, а саме, Кабінету Міністрів України, можливим є ви-

никнення конфлікту між парламентом і Президентом України. Взагалі процедура призначення Прем'єр-міністра виявилась досить складною, причому не зовсім зрозумілою є роль у ній глави держави, який не може діяти на власний розсуд, а зв'язаний вибором коаліції. Порядок формування складу Кабінету Міністрів також містить простір для виникнення конфліктів між Прем'єр-міністром і міністрами оборони та закордонних справ, які призначаються Верховною Радою за поданням не Прем'єра, а Президента України. Отже, існує можливість загрози виникнення протистояння всередині самого уряду.

Іншим спірним моментом реформи можна вважати запровадження пропорційної виборчої системи на виборах до Верховної Ради України. З одного боку, така система сприяє посиленню ролі парламенту, який стає політично структурованим, зменшується міжфракційний перехід депутатів парламенту. З другого боку, в такій ситуації існує загроза підміни парламенту парламентською більшістю і може призвести до усунення меншості від будь-якого впливу на формування політики. До того ж закріплення в Конституції України положення про те, що невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії або його виходу зі складу такої фракції тягне за собою втрату депутатських повноважень, фактично запроваджує партійний імперативний мандат. Причому слід також акцентувати увагу на невизначеності статусу самої коаліції депутатських фракцій, оскільки на законодавчому рівні не повністю врегульовано

принципові питання її формування, розпуску, включення та виключення із її складу депутатів. Можна виділити й позитивні моменти у внесених до Конституції змінах. Це, зокрема, стосується законодавчого процесу. Так, відповідно до ч. 4 ст. 94 Основного Закону якщо Президент не підписує закон, що був повторно прийнятий двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України протягом 10 днів, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом. Конституція в редакції 1996 р. не передбачала такої можливості, що робило подібні ситуації невіршеними.

У цілому, як виявилось, конституційна реформа не вирішила основну проблему українського політикуму, не усунула постійні конфлікти між вищими органами державної влади. Тому актуальним питанням сьогодні, як і двадцять років тому, залишається пошук нових шляхів оптимізації функціонування державного механізму.

С. Ю. Лукаш, кандидат історичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого виступив із доповіддю «Деякі окремі аспекти формування електоральної культури громадян України: за результатами дослідження особливостей партійної соціалізації», в якій, зокрема, зазначив, що однією з найважливіших умов реалізації завдань демократичного транзиту є демократична соціальність громадянина, яка є результатом демократичної соціалізації. Однією з найважливіших її складових є партійна соціалізація. Це обумовлено тим, що

в умовах демократизації політичні партії стають єдиним суб'єктом політичної системи, що здатен, з одного боку, перетворити індивідуальні інтереси громадян у програмні, а у випадку перемоги на виборах – у державні, об'єднавши їх із загальносуспільними і загальнодержавними, а з другого – сприяти формуванню у виборців відповідної політичної позиції, яку вони реалізують під час парламентських виборів й у міжвиборчий період.

Партійна соціалізація (розвиток електоральної культури) – це засвоєння громадянами певних знань, необхідних для розуміння ролі політичних партій у політико-правовому, соціально-економічному, суспільному та іншому процесі, а також набуття відповідних орієнтацій, переконань, цінностей і символів, що пов'язані з їх діяльністю в парламенті, з тим, щоб, по-перше, під час виборів зробити відповідальний вибір на користь тієї чи іншої політичної сили і, по-друге, у міжвиборчий період слідкувати за виконанням ними своїх передвиборчих обіцянок і програм; чиниться як пасивно, так й активно, що залежить від умов партійно-політичної соціалізації.

Проведене автором кількісне дослідження з використанням соціологічного методу (на початку 2015 і 2016 років шляхом анкетування у 8 містах України було опитано відповідно 350 і 252 респонденти) показало, що переважна більшість респондентів постійно або час від часу задовольняють свою цікавість у діяльності політичних партій та парламентських фракцій за допомогою телебачення. Тобто відбувається головним чином пасивна партійна соціаліза-

ція: а) кожен десятий дивиться телевізійні передачі, тому що просто цікаво; б) 39,8% опитаних, які отримують інформацію в основному з TV, вмикають телевізор, як тільки приходять додому; в) серед респондентів – користувачів інтернету також значна частина є суб'єктами пасивної соціалізації: 48,7% знайомляться зі стрічками новин, 24,5% є глядачами «Youtube» та інших відеосайтів. Тільки 26,8% респондентів цілеспрямовано шукають матеріали, пов'язані з діяльністю політичних партій у Верховній Раді України, а також є членами різноманітних інтернет-груп політичного спрямування. Так, членами відкритої групи «Політичні партії України» у «Facebook» на середину квітня 2016 р. було всього 139 осіб, а на середину червня – 140. Більшість опитаних доволі критично оцінили роботу депутатських фракцій Верховної Ради України, але лише 38,3% зазначили, що відповідна діяльність парламенту України, сформованого коаліцією депутатських фракцій Уряду, що підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, значною мірою залежить від відповідального вибору кожного громадянина під час виборів народних депутатів України.

Із доповіддю «Конституція України як прояв установчої влади народу» виступив **Г. В. Берченко**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який відзначив, що останнім часом концепція установчої влади все частіше використовується як певна передумова, що лежить в основі конституційного порядку, на якій ґрун-

тується Конституція України і яка визначає подальші шляхи конституційно-реформування.

Конституційний Суд України визнав: «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу» (п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про набуття чинності Конституцією України від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп). Посилання на концепцію установчої влади можна зустріти в окремих нормах Закону «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI, які передбачають право ухвалювати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою нову конституцію.

Виходячи з того, що Конституція України є актом установчої влади Українського народу, враховуючи наявні у парламенту виключні повноваження вносити зміни до Конституції України як елемент установчої влади, Верховна Рада України ухвалила постанову від 22 лютого 2014 р. № 750-VII «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII».

Отже, можна однозначно стверджувати, що на рівні законодавчих актів, а також юридичної доктрини, виробленої Конституційним Судом України, сприйняття концепції установчої влади присутнє. Водночас різні підходи до розуміння установчої влади, а також посилання на неї і використання в державно-правовому житті не сприяють

створенню послідовної конституційної концепції реформування Основного Закону.

Із доповіддю «Становлення конституційного інституту соціальних прав в незалежній Україні» виступив **В. І. Ковтун**, кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який наголосив на тому, що актуальною проблемою сьогодення є оновлення конституційної доктрини соціальної держави. Саме конституційний принцип держави загального добробуту, який реалізується через соціальні права громадян, потребує нового дихання. Надмірно розширений перелік позитивних прав спричиняє проблеми у площині їхнього забезпечення у судовому порядку.

Конституційне закріплення соціальних прав в Україні, незважаючи на їх явну невідповідність реальним можливостям держави, було викликано декількома обставинами. По-перше, політично вельми складно «відняти» те, що було раніше обіцяно, хоча б на рівні простої декларації. По-друге, несподівано швидкий розвал, здавалося, незламної тоталітарної системи породив ейфорію і завищені очікування економічного розквіту в найближчий час. По-третє, спрацювали звичні патерналістські установки, властиві не тільки «керуваним», а й «керуючим». Справа в тім, що масова свідомість громадян історично не включала в себе ідею свободи як вищої цінності, а відносили з державою як партнерські.

Становлення конституційного інституту соціальних прав у незалежній

Україні відбувається й наразі. Доволі спірним залишається вектор реформування конституційних прав людини, у тому числі й соціальних. Питання, який ідеологічний підхід щодо закріплення позитивних прав на рівні Основного Закону оберуть громадяни нашої держави, наразі відкрите. Обсяг гарантованих соціальних прав Українською державою дає можливість стверджувати про спостереження занепаду соціал-демократичних цінностей у вітчизняному конституціоналізмі. Це позначилося й на тому, що серед представників політикуму знизилась занепокоєність економічною нерівністю в державі. У свою чергу, це може призвести до появи нової загрози під назвою «конфлікт поколінь», саме серед працюючих громадян та громадян пенсійного віку у момент гарантування соціальних прав. Однак треба пам'ятати, що міжнародні зобов'язання ставлять перед українською державою цілі щодо забезпечення соціальних прав у максимальних межах при вживанні наявних ресурсів та заходів.

Із доповіддю «Активне виборче право внутрішньо переміщених осіб в Україні: проблеми теорії та практики» виступила кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **К. О. Павшук**. Доповідач зазначила, що новелами останніх виборчих кампаній стали виборчі спори щодо внесення до списку виборців внутрішньо переміщених осіб. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначається про можливість внутрішньо переміщених

осіб реалізувати своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Попри це, у новому Законі України «Про місцеві вибори» законодавці не передбачили можливості голосування внутрішньо переміщених осіб.

За наявності достатньо великої кількості переселенців виборча кампанія з проведення місцевих виборів 2015 р. охарактеризувалася досить суперечливою судовою практикою, що стосувалась включення або невключення до списку виборців громадян України, які є внутрішньо переміщеними особами.

Аналіз судових рішень красномовно вказує на порушення міжнародних стандартів у сфері забезпечення реалізації виборчих прав громадян. Статистика відмов у задоволенні позовних вимог щодо внесення до виборчого списку внутрішньо переміщених осіб свідчить лише про необхідність якнайшвидшого законодавчого регулювання і напрацювання єдиного підходу до вирішення цих питань. З метою забезпечення конституційних прав цих категорій громадян необхідно внести зміни до виборчого законодавства, тим самим закріпити за внутрішньо переміщеними особами право брати участь у місцевих виборах у загальному порядку згідно з їх фактичним місцем проживання.

Доповідь «Три перші писані конституції Європи: Пилипа Орлика (1710 р.), Польщі та Франції (1791 р.) (порівняльний аналіз)» була надана доктором історичних наук, доцентом кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава

Мудрого **О. В. Зінченко**. Доповідач зазначила, що історія світового конституціоналізму увінчала Україну пальмою першості за укладання писаної конституції – Конституції Пилипа Орлика. Ухваленими 5 квітня 1710 р. «Пактами і Конституціями законів та вольностей Війська Запорозького» в Україні запроваджувалась парламентська республіка (за сучасною термінологією) із загальним прямим виборчим правом, виборністю всіх цивільних і військових посадових осіб та розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову. У Конституції визначались державні кордони, наголошувалась необхідність проведення гетьманом спрямованої на зміцнення безпеки України зовнішньої політики і пошуку необхідних для цього союзників, перелічувались права та свободи українців, засуджувались «деспотичне московське правління», «деспотичне право», «московське рабство», «польське рабство» та «рабське ярмо». Наголошувалось скасування кріпосного права у війні під проводом Богдана Хмельницького, який «збройно звільнив від польського рабства Військо Запорозьке і пригноблений народ Руський».

Ухвалена 3 травня 1789 р. польським сеймом Конституція проголошувала панівною релігією католицьку віру і забороняла перехід в інше віросповідання під страхом покарання за віровідступництво. Розділ II «найурочистіше гарантував шляхетському стану усі свободи, вольності, виняткові права та пріоритети у приватному й громадському житті», тобто Конституція підтвердила панування шляхетського стану у політичному житті і зберегла кріпосне пра-

во. Вона закріпила устрій держави у формі конституційної монархії із розподілом влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Конституція Пилипа Орлика випереджала Конституцію Польщі у часі радикальністю змісту, яскраво вираженою соціальною спрямованістю, небаченою на той час демократичністю державного устрою, необмеженістю виборчих прав різними цензами та своєю появою не з абстрактного теоретизування просвітників, а із звичаєвого права і живої багатовікової практики козацького демократичного самоврядування.

Конституція Франції 1791 р. закрипила скасування феодальних прав та привілеїв, залучила до свого тексту Декларацію прав і свобод людини й громадянина 1789 р., але зберегла монархічний уряд і запровадила багатоступеневу виборчу систему із розподілом громадян на активних і пасивних, майновим, податковим, віковим цензами та цензом осілості. Результати порівняльного аналізу трьох перших писаних конституцій Європи спростовують «аргументи» недругів України про те, що історично український народ не стався самодостатнім, про відсутність у минулому української самостійної політичної та правової думки. Вони свідчать, що подібні думки мали місце в минулому України і де в чому навіть випереджали ідентичні думки провідних країн світу XVIII ст.

Із доповіддю «Права і свободи людини в аспекті становлення українського конституціоналізму» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридич-

ного університету імені Ярослава Мудрого **Т. О. Матвєєва**. Доповідач вказала на прийняття 20 листопада 1917 р. Центральною Радою III Універсалу, який започаткував принципово новий етап розбудови української державності – створення самостійної української держави, що отримала назву Українська Народна Республіка. III Універсалом була передбачена ліквідація приватної власності та націоналізація поміщицького, монастирського, казенного та церковного майна, всі землі проголошувалися власністю трудового народу. Як відомо, лідери Центральної Ради постійно декларували прагнення розбудувати Українську державу на соціалістичних засадах. Генеральний секретаріат поширив офіційне роз'яснення про скасування права власності на землю так, що право власності на землю переходить до народу УНР, що мають підтвердити і остаточно встановити Українські Установчі Збори. Проголошення III Універсалом націоналізації землі не викликало ентузіазму землевласників, а між ними селян; почалися акції з відбирання землі, а з тим поглибилась і анархія. Одночасно Універсал встановлював 8-годинний робочий день, запроваджував державний контроль над продукцією промисловості, скасовував смертну кару та оголошував амністію політичним в'язням, зміцнював та розширював права місцевого самоврядування. Закріплював загальнолюдські демократичні свободи: слова, друку, віросповідання, зібрань, союзів, страйків, можливості застосування місцевих мов у стосунках з усіма установами.

Із доповіддю «Питання закріплення антикорупційних положень в Конститу-

ції Пилипа Орлика» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. М. Скуратович**, яка вказала на те, що Конституція Пилипа Орлика 1710 р. закріплювала систему заходів боротьби з корупцією. Так, ця Конституція впроваджувала принцип виборності на всіх рівнях державної влади; стверджувалися обов'язкова виборність генеральної та полкової старшини й генеральних радників, виборність генерального підскарб'я, військових та посполитих урядників. У преамбулі зазначалося, що Пилип Орлик був обраний гетьманом на «призначеній для акту обрання публічній раді... вільним голосуванням».

У Конституції Пилипа Орлика народ розглядається як джерело державної влади і бере безпосередню участь у формуванні органів державної влади і місцевого самоврядування, а через свої представницькі органи вирішує питання суспільного значення і виробляє державну політику «про цілісність Вітчизни, про її загальне добро і про всілякі публічні діла». Найважливішими заходами боротьби з корупцією законодавець вважав виборність органів влади та управління всіх рівнів; впорядкування податкового законодавства, управління доходами й жорсткий контроль за видатками з державної скарбниці; дотримання законності всіма посадовцями й обов'язок гетьмана забезпечити дієву боротьбу з підкупамі, хабарництвом та іншими корупційними проявами.

Із доповіддю «Деякі аспекти застосування порівняльного методу у дослі-

дженні Конституції України 1996 р.» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Д. А. Шигаль**. У своїй доповіді він зазначив, що, аналізуючи специфіку застосування порівняльного методу при дослідженні Конституції України 1996 р., слід відзначити об'єктивну потребу під час цієї роботи враховувати, окрім порівняльного і правового, також історичний підхід. Віддаленість дати прийняття Основного Закону України від сучасного дослідника-компаративіста позбавляє останнього як безпосереднього контакту з фактами минулого, так і можливості швидко відновити картину подій. Це призводить до того, що вивчення Конституції неминуче набуває ретроспективного характеру, який виявляється у спрямованості наукового пізнання із сучасності в минуле. Ще однією важливою рисою історичного підходу є його реконструктивний характер, що прямо зумовлений неможливістю безпосереднього почуттєвого сприйняття минулого. Звідси – потреба відновлення у свідомості дослідника-компаративіста необхідних елементів минулого, пов'язаного з прийняттям Конституції 1996 р., на підставі даних переважно історичних джерел. При цьому обов'язково слід враховувати дворівневу суб'єктивізацію історичного знання, в якій перший рівень матиме місце при відображенні історичної дійсності авторами історичних джерел, а другий – при сприйнятті цієї дійсності самим дослідником через вивчення історичних джерел.

Незважаючи на очевидні складнощі, що виникають при застосуванні історичного підходу, він має декілька важливих переваг. По-перше, при компаративному вивченні Конституції України 1996 р. дослідник має справу не лише з «теперішнім у минулому» цього документа, а й із його минулим і майбутнім. На сьогодні це дає можливість у процесі дослідження розглянути конституційний процес в Україні як у його історичній ретроспективі, так і перспективі, а також з'ясувати всі його сторони і внутрішні зв'язки не лише у синхронічному, а й діахронічному аспектах. Крім того, дослідження Основного Закону України в історичному контексті дає підстави для побудови моделі, що імітуватиме подальший розвиток конституційного процесу в нашій країні. Результати цієї імітації через їх співвідношення з реальним підсумком розвитку можуть стати підґрунтям для вдосконалення моделі. У підсумку це сприятиме розробці якісних методів прогнозування наступного етапу державно-правової еволюції України.

Із доповіддю «Права і свободи людини як інститут конституційного права» виступила аспірант кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **М. О. Єльнікова**, яка наголосила на тому, що права людини в сучасному суспільстві набувають все більш важливого значення. Вони є найважливішим інститутом конституційного права, за допомогою якого регулюється правовий статус людини і громадянина, а також визначаються межі взаємин людини з державою.

Основною складовою частиною цього інституту є норми, що визначають основні права, свободи людини і громадянина, їх види, механізм реалізації та гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Конституційні права і свободи, будучи частиною цілісної системи прав і свобод, посідають у ній особливе місце. Їх значення виходить за межі однієї галузі, межі конституційного права. Вони органічно входять у зміст прав і свобод кожної з галузей права (сімейної, земельної, трудової, цивільної, екологічної, адміністративної та ін.).

Права і свободи людини як інститут конституційного права – це система базових норм і принципів, які відображені на конституційному і законодавчому рівні, регулюють та охороняють взаємини держави й особистості, правовий статус людини з метою визначення її місця з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах із державою, спільнотами та окремими людьми в процесі задоволення їх потреб та інтересів.

Із доповіддю «Конституція України як основа для удосконалення системи оподаткування» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Є. О. Васильєв**, який наголосив на тому, що прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. стало поштовхом для соціально-економічних перетворень відповідно до Основного Закону держави. Разом із прийняттям Конституції України виникла потреба в упорядкуванні правового регулювання оподаткування на рівні податкових законів, де-

тальна регламентація основних елементів податків і зборів (обов'язкових платежів), чітким визначенням прав та обов'язків платників податків та контролюючих органів, відповідальності за порушення податкового законодавства тощо.

Основною метою реформування системи оподаткування проголошувалось сприяння стабілізації матеріального виробництва, підвищення його ефективності і на цій основі задоволення державних та соціальних потреб. Реформуванню підлягали правові норми, що визначають форми, методи, механізми регулювання і встановлення величини та порядку справляння податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів, внесків до державних цільових фондів, необхідних державі для виконання її функцій.

Перебудова податкової системи мала провадитись з урахуванням вимог щодо надання більш широких і стабільних джерел для формування місцевих бюджетів. Нормативи і порядок зарахування податків та інших обов'язкових платежів до бюджетів різних рівнів регулюються законодавством України про податки та бюджетну систему. На цьому етапі Верховна Рада України визначила як один з основних пріоритетів податкової політики забезпечення розробки податкових законів прямої дії, створення умов для прийняття Податкового кодексу України.

Необхідно зауважити, що відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України Президент України набував прав видавати схвалені Кабінетом Мі-

ністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України. Таким чином, перехідні положення Конституції України заходили у суперечність із ст. 2 Закону «Про систему оподаткування», якою передбачалось, що податки і збори (обов'язкові платежі), справляння яких не передбачено цим Законом, сплаті не підлягають, а зміни ставки, механізму справляння податків і зборів (обов'язкових платежів) і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів про оподаткування.

Незважаючи на суттєве удосконалення правового регулювання оподаткування в Україні в перші роки після прийняття Конституції України, все ще простежується відсутність термінологічної єдності в правотворчій діяльності, яка серед іншого була зумовлена відсутністю фундаментальних наукових розробок у галузі правового регулювання оподаткування, а також довгострокових програм розвитку системи оподаткування.

Із доповіддю «До питання про закріплення виборчої системи в Конституції України» виступила кандидат юридичних наук **Г. П. Пономарьова**. Вона констатувала, що за часи незалежності України набуто досвіду застосування мажоритарної системи абсолютної більшості, змішаної мажоритарно-пропорційної системи та пропорційної системи з жорсткими списками. Пошук оптимальної моделі виборчої системи не завершений і нині.

Напередодні кожних виборів до Верховної Ради України актуалізується проблема виду виборчої системи, конкретної її моделі. Політичні сили намагаються реформувати парламентську виборчу систему, пристосовуючи її, зокрема, до своїх потреб і можливостей. Тривають гострі політичні дискусії, конфлікти, що не сприяє ефективній роботі Верховної Ради України. Дискусії з питання оптимальної системи виборів не припиняються і серед науковців.

Вид парламентської виборчої системи, а також основні її параметри ми пропонуємо визначити в перехідних положеннях Конституції України, скориставшись їх юридичними особливостями. Така фіксація запобігатиме черговим виборчим експериментам, конфліктам із приводу питання виборчої системи напередодні кожних наступних виборів, його надмірній політизації, а також сприятиме політичній стабілізації, спокою суспільства, підвищенню політичної та правової культури. Ураховуючи те, що політична, насамперед партійна, система, а також державний механізм України перебувають на стадії становлення, пошуку найбільш ефективних форм, запропонована виборча система не може бути оптимальною на всі часи та вимагатиме вдосконалення. Важливо також ураховувати, що обрана виборча система може реально вплинути на систему політичних і суспільних відносин лише при її незмінному використанні протягом певного часу. Таким чином, пропонуємо закріпити в перехідних положеннях Конституції України норму про застосування парламентської виборчої системи протягом певного строку (напри-

клад, 10–20 років), після спливу якого норма автоматично втратить юридичну силу. Обґрунтування ж певного конкретного строку застосування виду виборчої системи більшою мірою є предметом дослідження політичної науки. Доцільний термін залежить від інтенсивності подальшого розвитку політичних інститутів, суспільно-політичних процесів узагалі. Його аргументація має здійснюватися через використання методів моделювання, прогнозування тощо.

Кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Н. С. Стеценко** у доповіді «Доцільність подальшого дослідження “Пактів і Конституцій” Пилипа Орлика» зазначила, що історичний процес становлення правової, соціальної, демократичної держави і конституціоналізм в Україні необхідно розглядати у співвідношенні з вітчизняними традиціями. Традиції українського конституціоналізму своїм корінням сягають 1710 р., коли 5 квітня у м. Бендери гетьманом в екзилі Пилипом Орликом та емігрантською козацькою радою було ухвалено документ «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького» (далі «Пакти і Конституції»), початкова назва якого – «Договір і постанова між гетьманом Орликом і Військом Запорозьким» більше відповідає його змісту.

«Пакти і Конституції» не були лише емігрантським твором – це був загальноукраїнський політичний акт. У примітці до ст. 6 Документа П. Орлик зазначав: «над цим ми працювали більше місяця. Мої висланці їздили і приїжджали два рази в Україну та з України. Мені

це найбільше завдало праці, бо я мусив зложити цифрами проєкт для знатної старшини України», що підтверджує те, що ідеї «Пактів і Конституцій» не могли народитися несподівано за кордоном, а були вивезені з України. Вони уклалися з цілковитою упевненістю у швидкому поверненні на батьківщину, де вони будуть мати юридичну силу для всієї України. Важливою особливістю, що відрізняло її від звичайних гетьманських статей і робила подібною до пізніх європейських конституцій, було те, що вона укладалася не між гетьманом і монархом (протектором української держави), а між гетьманом і козацтвом, яке виступало від імені всього українського народу.

На сучасному етапі державотворення необхідно популяризувати демократичну спрямованість «Пактів і Конституцій», тому що цей документ став своєрідним маніфестом державної волі перед усім цивілізованим світом, і саме П. Орлик поставив українську проблему в Європі та тримав її у активному стані тринадцять років.

Доцільність подальшого дослідження «Пактів і Конституцій» полягає в тому, що вони:

- своїми ідеями, демократичними засадами випереджали суспільну думку тогочасної Європи;
- були наслідком тривалого розвитку України та свідченням демократичної свідомості українського народу;
- були реальною моделлю незалежної держави, заснованої на природному праві, на свободі та самовизначенні;
- у них було проведення нових ідей та підходів у майбутньому державотворчому розвитку в Україні, а саме:

більш стала гетьманська влада (Конституція не передбачала обов'язкового щорічного обрання та підзвітності гетьмана), незалежний військовий Генеральний суд, суд для розв'язання проблемних питань між гетьманом і парламентом, розподіл між державними фінансами і гетьманськими грошима (стаття про гетьманські маєтки).

Доцільно також у подальшому досліджувати і постать П. Орлика, який являв собою новий тип патріота й інтелегента, та у тяжких умовах еміграції не полишив думки про відновлення самостійності української держави.

Із доповіддю «Права та обов'язки журналіста як основа ефективного функціонування ЗМІ» виступила **О. І. Поклонська**, яка зазначила, що у демократичному суспільстві провідну роль у забезпеченні свободи слова і права кожного громадянина на інформацію відіграють ЗМІ. У свою чергу, діяльність ЗМІ неможлива без професійної діяльності журналістів. Запропонована журналістами інформація про факти повинна бути достовірною, їх думки неупередженими, а їх діяльність здійснюватися без стороннього втручання як із боку влади, так і з боку зацікавлених груп. Саме тому визначення кола прав і обов'язків журналіста є одним із найважливіших елементів законодавства про засоби масової інформації, тому що обсяг цих прав і обов'язків говорить про суть професійної діяльності працівників ЗМІ.

Незважаючи на те, що перелік законодавчих актів, що визначають права і обов'язки журналістів в Україні, досить широкий і демонструє насамперед

правову захищеність демократичних свобод і гарантій професійних журналістів в інформаційному просторі, ми вважаємо, що подальше вдосконалення законодавчої бази з цього питання необхідно проводити в більшій гармонізації з міжнародними документами, зокрема з європейськими, з метою більшої конкретизації прав журналістів, чіткої регламентації дій посадових осіб при роботі з журналістами з надання запитуваної інформації, а також регламентації питань, пов'язаних з нерозкриттям джерел інформації.

Із доповіддю «Відображення принципу гендерної рівності в Конституції України» виступила аспірантка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **А. А. Заїка**, яка вказала, що важливим елементом системи права Європейського Союзу є просування гендерної рівності (gender mainstreaming). Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє європейські гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Сьогодні в країні триває робота над підготовкою змін до Основного Закону, які фактично покликані викласти Конституцію в новій редакції, яка б віддзеркалювала євроінтеграційний процес. Робочою групою Конституційної Комісії ще в середині липня 2015 р. був підготовлений проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо прав людини)». У новій редакції рівності конституційних прав і забороні дискримінації присвячено ст. 41 і ст. 42 відповідно (в чинній редакції – ст. 24).

Проект нової редакції Конституції закріплює принцип гендерної рівності, проголошує забезпечення рівності прав жінок і чоловіків в усіх сферах життя суспільства, в том числі у працевлаштуванні, праці та в винагороді за неї. Однак експерти одразу ж відмітили зосередження уваги тільки на сфері трудових відносин, оскільки проблема дискримінації в інших сферах ставиться на другий план. Треба зазначити, що деякі демократичні держави дійсно підкреслюють ті сфери суспільного життя, де гендерна рівність особливо важлива, проте не обмежуються тільки сферою праці.

Директор Наукової бібліотеки **Н. П. Пасмор** доповіла, що бібліотека Університету до «круглого столу» «Історія українського конституціоналізму», присвяченого 20-й річниці Конституції України, підготувала книжкову експозицію «Конституція України – основа демократії та прав людини». Були представлені книги та інші документи з фонду бібліотеки з актуальних проблем вдосконалення конституційних засад правової системи України, ролі Конституції в удосконаленні правового регулювання суспільних відносин та її соціальної цінності, проблем забезпечення стабільності конституційного ладу, захисту прав і свобод людини та громадянина, розвитку місцевого самоврядування та ін.

Учасники «круглого столу» мали змогу ознайомитися з презентацією віртуальної бібліотечної виставки «Конституція незалежної демократичної держави», яка чітко структурована і оформлена офіційними матеріалами та документами історичних моментів прийняття Конституції. Включає нові надходження до фонду бібліотеки та наукові фундаментальні видання з конституційного права (монографії вчених-конституціоналістів, наукові збірники, зібрання творів відомих правознавців та ін.).

На заході була представлена тематична онлайн-довідка «Гетьман України Пилип Орлик і його Конституція», присвячена Першій європейській конституції в сучасному розумінні. Містить анотований список рекомендованої літератури: довідкові, навчальні й наукові видання та статті, а також повний текст «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», фото титульної сторінки конституції староукраїнською мовою.

Усі матеріали розміщено на веб-порталі бібліотеки Університету і вони можуть бути використані у навчальному процесі та в самостійній роботі студентів.

Матеріал підготувала:

Т. Слінько, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент